

opgepakt; via het kamp Amersfoort kwam hij terecht in het concentratiekamp Sachsenhausen. Daar werd onder de gevangenen de dienst uitgemaakt door de communisten, en tot Zwarts geluk was een van hen een oude bekende uit de tijd dat hij op de partijschool in Poesjkino zat. Deze maakte hem wegwijs in het kamp en bezorgde hem een functie bij de 'Politische Abteilung'. Dat werd voor Zwart de basis van waaruit hij met brutaliteit en inventiviteit vele medegevangenen het leven redde door hen administratief onvindbaar te maken. Onder hen waren de gebroeders Adri en Koos Vorrink. Deze laatste verklaarde na de oorlog tegenover de Parlementaire Enquêtecommissie dat Zwart 'duizenden malen zijn leven op het spel [had] gezet om mensen te redden.'

Ook na de oorlog bleef Zwart zich inzetten om waar nodig humanitaire hulp te bieden, met name op het gebied van de opsporing van in Duitsland vermiste Nederlanders. Hij deed dat in samenwerking met het Rode Kruis, maar kreeg met die organisatie grondig ruzie. Vooral het feit dat Zwart onder dekking van het Rode Kruis, maar buiten medeweten van de leiding van die organisatie, op illegale manier (maar met medeweten van De Nederlandse Bank en van minister Liefstinck) in de Sovjet-zone Reichsmarken omzette in de harde valuta die de Nederlandse regering toen zo nodig had, nam het Rode Kruis hem niet in dank af. Zwart kon deze stunt uithalen dankzij zijn oude relaties uit Sachsenhausen die nu in het door de Sovjet-Unie bezette deel van Duitsland op aanzienlijke posities waren beland. En het was dankzij oude kampmakers dat hij voor Koos Vorrink informatie wist te verzamelen over het lot van de sociaal-democraten in wat later de DDR zou worden.

In het kader van deze bespreking is het niet mogelijk alle wapenfeiten, streken en wederwaardigheden van Joop Zwart te belichten, zoals zijn huwelijk met Vorrinks dochter Irene om haar een ongehuwd moederschap te besparen, zijn verzonnen correspondentschappen in het inmiddels lang ter ziele gegane weekblad *Accent*, zijn rol in de Algerijnse valsemunters affaire en tenslotte zijn gênante adviseurschap van mevrouw Rost van Tonningen. Cornelissen beschrijft het allemaal met vaart en gevoel voor detail. Wat het boek echter vooral lezenswaard maakt is de reeks portretten van minder of meer bekende Nederlanders met wie Zwart in aanraking kwam. Daardoor biedt deze biografie van een politieke randfiguur tegelijkertijd een vaak boeiende aanvulling op de bestaande geschiedschrijving van de twintigste eeuw.

Dick Engelen

E. van Nederveen Meerkerk, J. Peet, *Een peertje voor de dorst. Geschiedenis van het Philips pensioenfonds* (Amsterdam: Aksant, 2002, 492 blz., €30,-, ISBN 90 5260 030 9).

Een meervoudig jubileum was voor het bestuur van de Stichting Philips pensioenfonds aanleiding om aan het NEHA de opdracht te geven een geschiedenis van de Philips pensioenfondsen te boekstaven. Als onderzoekers en schrijvers werden aangetrokken Jan Peet, die reeds veel ervaring met dit soort onderwerpen had opgedaan, en de jongere onderzoekster Elise van Nederveen Meerkerk, die op dit moment verbonden is aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en het NEHA. Als achterwacht fungeerde een begeleidingscommissie met daarin mensen van Philips en bekende namen als Jan Lucassen, Jan Luiten van Zanden en Lex Heerma van Voss.

De auteurs konden terugvallen op het nagenoeg volledige archief van het pensioenfonds en op het Philips concern archief, terwijl ook vier interviews werden afgenomen. Zij gaven hun boek een goed doordachte en logische structuur mee. Allereerst is er een chronologische drie-

deling aangebracht met als scheidslijnen de jaren 1913, 1944, 1972 en 1997. In 1913 richtte de leiding van het snel groeiende bedrijf een vereniging op, waarbij het hogere personeel, de zogenaamde beampten, zich vrijwillig voor hun oude dag konden verzekeren. In 1929 kwamen in plaats daarvan twee pensioenfondsen, een voor het productiepersoneel en een voor de beampten. De Tweede Wereldoorlog geldt als een min of meer vanzelfsprekende cesuur. In 1972 kwam het na een lange discussie tot de invoering van een eindloonsysteem, waarbij in principe het laatst verdiende salaris de grondslag vormt van het ouderdomspensioen. In 1996 fuseerden de twee fondsen en in het jaar daarna stapte men om op de kosten te kunnen besparen over op het middelloonstelsel, waarbij de hoogte van het pensioen wordt afgeleid uit het loon dat gedurende de gehele loopbaan bij het bedrijf is verdiend. Elise van Nederveen Meerkerk schreef het gedeelte 1913-1944, de twee andere delen nam Jan Peet voor zijn rekening. Binnen deze drie delen wordt volgens drie ringen geanalyseerd: eerst wordt gekeken naar de algemene sociaal-economische ontwikkeling van Nederland, daarna naar die van Philips en tenslotte komen de ontwikkelingen van de pensioenfondsen aan de beurt. Het onderzoek vond verder op drie niveaus plaats. Tegenover de economische context, die bepaalt wat haalbaar is, staan de wensen van bedrijfsleiding en personeel op sociaal gebied. Het daaruit voortkomende spanningsveld resulteert in de feitelijke ontwikkeling van de pensioenvoorziening.

Deze goed doordachte en logische structuur leverde een uitstekend, met veel vakken kennis geschreven werk op dat wat mij betreft model mag staan voor meer boeken over dit onderwerp. We komen niet alleen alles te weten over de pensioenvoorziening van een van de grootste particuliere werkgevers van Nederland, maar en passant ook veel over het sociaal beleid van het concern en over de sociale verhoudingen die door A. F. Th. van der Heijden wel als het 'panphilipsme' zijn gekarakteriseerd. Aan dit paternalistische klimaat kwam overigens vanaf de jaren zestig geleidelijk een einde om plaats te maken voor een veel zakelijker verhouding tussen werkgever en werknemer en een toenemende professionalisering, die gepaard ging met tal van vaste procedures. Het pensioen was niet langer een gunst, maar een onderdeel van de CAO en de vakbonden gingen er zich meer mee bemoeien.

Het risico van een boek als dit is dat het snel saai wordt door het onvermijdelijke jargon en de aard van de materie. De klip van het jargon hebben de auteurs omzeild door vaktermen en de details van de regelingen in kaders met een afwijkende typografie te behandelen. Deze kaders vormen trouwens een heel aardige introductie in de pensioenproblematiek, die actueler is dan ooit en veel mensen bezighoudt. De zandbank van de saaiheid heeft men echter helaas niet helemaal weten te ontwijken. Het betoog is soms te wijdloepig en bestuurlijke zaken staan erg centraal. Ik vroeg me daarom af, waarom men de gepensioneerden niet meer aan het woord heeft gelaten over hoe zij de overgang van werk naar veel vrije tijd hebben beleefd, hoe zij en hun partners na hun pensionering hun tijd hebben besteed, op welke problemen zij zijn gestuit en hoe zij deze hebben opgelost. Als gevolg van de recessie in de jaren tachtig van de vorige eeuw werden veel werknemers vervroegd gepensioneerd, terwijl het kostwinnersmodel langzaam maar zeker plaats maakte voor een grotere differentiatie en een andere verdeling van werk, zorg en vrije tijd. Wellicht bood de opdrachtgever hiertoe geen ruimte, maar dat kan ik van hieruit niet beoordelen.

Een peertje voor de dorst levert ook 'eye openers' op zoals de stelling dat het zogenaamde cappuccinomodel (AOW, aanvullende, collectieve en veelal verplichte pensioenverzekering en de afsluitende individuele, vrijwillige verzekering) in Nederland al sinds 1913 bestaat en dus helemaal niet nieuw is. Wat wel veranderde en zal blijven veranderen zijn de verhoudingen tussen deze drie lagen.

Ton Kappelhof

M. van Doorn, *Het leven gaat er een lichten gang. Den Haag in de jaren 1919-1940* (Zwolle: Waanders, 2002, 328 blz., €29,50, ISBN 90 400 8718 0).

De hoofdtitel van dit boek is ontleend aan een citaat van wijlen burgemeester De Monchy. Daarmee impliceerde de burgervader dat Den Haag een welvarende stad moet zijn geweest. De algemene conclusie van dit boek is dat dit relatief inderdaad het geval was. Er was daarnaast wél sprake van een duidelijke scheiding tussen ‘arm’ en ‘rijk’. Dat was zelfs een letterlijke scheiding. Het welvarende deel van de Hagenaars woonde op de zandgronden, de minder gefortuneerden op veengronden. (109) Minder dan 10% van het totale aantal woningen bevond zich in typische arbeiders- en kleine-middenstandswijken. (109) Ook op een andere manier weet Van Doorn te bewijzen dat de gemiddelde ‘Hagenees’ het nog niet zo slecht had. Slechts 22% van de beroepsbevolking verdiende in 1930 minder dan f200,- per jaar. Ter vergelijking: in Rotterdam was dat percentage 39, terwijl het voor heel Nederland op 41,5 lag. (100-101) Een deel van de welstand van de regeringsstad is te herleiden tot het grote aantal ‘oud-Indiërs’ dat zich in de residentie vestigde. Vele koloniale ondernemingen, maar ook de fraaie omgeving en niet te vergeten de lage belastingdruk waren redenen waarom ‘Indischgasten’ vaak besloten in Den Haag te gaan wonen. (39-40) Van Doorn spreekt zelfs van een ‘Indisch complex’, dat bestond uit kantoren van koloniale bedrijven maar ook Indische restaurants en clubs. Tussen 1919 en 1939 besloot 34,7% van alle naar Nederland terugkerende ‘Indischgasten’ zich te vestigen in Den Haag. Wieteke van Dort zong klaarblijkelijk terecht: ‘Den Haag, de weduwe van Indië ben jij...’ Den Haag was ook voor een andere groep buitenlanders de plek bij uitstek om naar toe te gaan: van alle Duitse dienstbodes vond 29,9% em-plooi in de hofstad. (ijkjaar 1930; 30) Ook verder geeft de auteur graag percentages en getal-len; zo werkte toen maar liefst 9,5% van de Haagse beroepsbevolking bij een overheidsinstelling. (17.294 personen; 90)

Annexatie(pogingen) ten koste van omliggende gemeenten speelden reeds in de jaren tussen beide wereldoorlogen. De omliggende gemeenten verweerden zich heftig, echter met wisselend succes. Een belangrijk streven van het Haagse gemeentebestuur — inlijving van het hele grondgebied van Rijswijk en Voorburg — is echter niet gelukt. Den Haag moest zich tevreden stellen met ‘lapjes grond’. In totaal heeft Den Haag een drietal pogingen gedaan om deze gemeenten in te lijven. Telkens moest de ‘grote’ stad bakzeil halen. De laatste annexatiepoging mislukte door een uitglijder van de gemeente zelf. Zij keurde in 1933 de publicatie van een rapport goed waarin stond dat de gemeente nog voldoende ruimte had voor ruim 400.000 nieuwe inwoners! (179) De minister van binnenlandse zaken oordeelde dan ook dat er geen noodzaak was voor gebiedsuitbreiding.

Het boek heeft een aantal typografische onvolkomenheden. Zo zijn de hoofdstukken niet genummerd, maar verwijzen de eindnoten wel naar hoofdstuknummers. (‘Noten hoofdstuk 1’ etc.) Dat is vervelend, want de lezer moet óf in de inhoudsopgave gaan tellen met het ‘hoeveelste’ hoofdstuk hij bezig is óf bij elke hoofdstuktitel het juiste nummer schrijven. Daarnaast is het mijns inziens niet erg consequent dat de inleiding voetnoten kent, en de hoofdstukken eindnoten. Die eindnoten staan niet aan het einde van elk hoofdstuk maar na de bijlagen. De bijlagen verwijzen overigens ook naar hoofdstuknummers.

Het gebruik van noten is ook niet consequent. De meeste citaten worden verantwoord, maar een aantal weer niet. (voorbeeld op bladzijde 229) Daarnaast zijn de meeste citaten cursief weergegeven, maar weer niet allemaal. (zie bijvoorbeeld bladzijde 228) Een opvallend citaat is dat van Melis Stoke. (227) In hoeverre een uitspraak van de dertiende-eeuwse dichter past in, dan wel relevant is voor een boek over Den Haag in de jaren twintig en dertig van de